

XII

KORUNK

FÓRUM • KULTÚRA • TUDOMÁNY

BERETVÁS GÁBOR
BÓDÓK GERGELY
CSORBA LÁSZLÓ
ERDEI VIRÁG
ESTÓK JÁNOS
HAUSNER GÁBOR
HEGYI GÉZA
HERMANN RÓBERT
KALMÁR MELINDA
KEREKES PÁL
KÉSZ ORSOLYA
KOVÁCS ÁGNES
W. KOVÁCS ANDRÁS
KÖBÁNYAI JÁNOS
KÜRTI ANDREA
ROMSICS IGNÁC
SZABADOS GYÖRGY
ZSOLDOS ATTILA

2

**RENDPÁRTIAK ÉS REBELLISEK
A MAGYAR TÖRTÉNELEMBEN**

III. FOLYAM
2018.
FEBRUÁR

XXK

KORUNK

FÓRUM • KULTÚRA • TUDOMÁNY

HARMADIK FOLYAM • XXIX/2. • 2018. FEBRUÁR

TARTALOM

SZABADOS GYÖRGY • Rokonok rivalizálása – Árpád-házi Koppány és István ellentétéről	3
ZSOLDOS ATTILA • A felforgató király esete a hagyománytisztelő herceggel	11
HEGYI GÉZA – W. KOVÁCS ANDRÁS • Megjegyzések az 1437–1438. évi parasztfelkelés történetéhez	18
HAUSNER GÁBOR • Pártütő volt-e Zrínyi Miklós (a költő)?	25
ROMSICS IGNÁC • A Wesselényi-féle összeesküvés	35
KOVÁCS ÁGNES • Két rebellis a 18. század elejéről: Rákóczi és Károlyi	46
HERMANN RÓBERT • Kossuth Lajos, az örök rebellis?	54
ESTÓK JÁNOS • Deák Ferenc politikai alkata	67
CSORBA LÁSZLÓ • A kiegészítés „kossuthiánus” kritikája	76
BÖDŐK GERGELY • Cserepek. Kun Béla és Horthy Miklós pályájának, egyéni és politikusi profiljának összevetése hatalomra kerülésük közel százéves távlatából	90
KALMÁR MELINDA • Nagy Imre és Kádár János. A politikai ellenállás és együttműködés paradoxonjai	97
■ MŰ ÉS VILÁGA	
KÖBÁNYAI JÁNOS • Háromkirályok népe (<i>forgatókönyvvázlat</i>)	105
■ MŰHELY	
KEREKES PÁL • Könyvingyenesség a nyomtatott és a digitális korban	112

■ TÉKA

KÉSZ ORSOLYA • Nolite te bastardes carborundorum (<i>Sasszé</i>)	118
BERETVÁS GÁBOR • Kultúrpolitikai gittegylet	121

■ TALLÓ

ERDEI VIRÁG • Cromwelltől Hitlerig	124
------------------------------------	-----

ABSTRACTS	126
-----------	-----

■ KÉP

KÜRTI ANDREA

ALAPÍTÁSI ÉV 1926

Kiadja a Korunk Baráti Társaság ■ Tiszteletbeli elnök: DEGENFELD SÁNDOR

Főszerkesztő: KOVÁCS KISS GYÖNGY (történelem) ■ A szerkesztőség tagjai: BALÁZS IMRE JÓZSEF (főszerkesztő-helyettes, irodalom), CSEKE PÉTER (médiatudomány), RIGAN LÓRÁND (filozófia, a Korunk–Komp-Press Kiadó felelős szerkesztője)

■ Gazdasági vezető: KOVÁCS GÁBOR ZSOLT Grafikai arculat: KÖNCZEY ELEMÉR, SZENTES ZÁGON
■ A Korunk grémiuma: DERÉKY PÁL, EGYED PÉTER, ILIA MIHÁLY, KOVÁCS ANDRÁS, POMOGÁTS BÉLA, ROMSICS IGNÁC, TETTAMANTI BÉLA, ZALÁN TIBOR

■ Kiemelt támogató a Communitas Alapítvány és a Romániai Magyar Demokrata Szövetség.
A megjelenéshez továbbá támogatást nyújt a Nemzeti Kulturális Alap, a Bethlen Gábor Alap, a bukaresti Művelődési Minisztérium és a Kolozs Megyei Tanács.

■ Szerkesztőség: Kolozsvár, Str. gen. Eremia Grigorescu (Rákóczi út) 52.

Telefon: 0264-375-035; Fax: 0264-375-093 ■ Postacím: 400750 Cluj, OP.1. cp. 273, Románia;

Internet: www.korunk.org; e-mail: korunk@gmail.com

■ Nyomda: ALUTUS, Csíkszereda, Hargita út 108/A. Tel./fax: 0266-372-407

■ Előfizetést a szerkesztőség is elfogad: egyévi előfizetés díja 60 RON.

A KORUNK magyarországi terjesztését Tóth Ernő Béla E. V. végzi;

a lap megrendelhető a következő telefonszámon: 0036-303-499-151, illetve e-mailen: erno.toth.deb@gmail.com

■ Revistă culturală finanțată cu sprijinul Ministerului Culturii și Identității Naționale

■ Revistă editată de Asociația de Prietenie Korunk

(400304 Cluj-Napoca, str. gen. Eremia Grigorescu nr. 52.; Cod fiscal 5149284)

■ ISSN: 1222-8338

HEGYI GÉZA – W. KOVÁCS ANDRÁS

MEGJEGYZÉSEK AZ 1437–1438. ÉVI PARASZTFELKELES TÖRTÉNETÉHEZ

...a marxista
történetírás
osztályharcos
szemléletét e felkelésre
vonatkozóan is felülírta
az újabb kutatás.

Túlzás nélkül állítható: az 1437–1438. évi parasztfelkelés a középkori Erdély történetének a kutatás által legjobban ismert eseménye. Ennek alátámasztására elég csak néhány munkát felsorolni. 1898-ban jelent meg Kolozsvárott Gombos F. Albin (1873–1938) első összefoglalója,¹ majd a második világháború után – nem függetlenül a marxista történetírásnak a parasztfelkelések iránt mutatkozó érdeklődésétől – romániai történészek is elkezdtek foglalkozni a témával. Ștefan Pascu (1914–1998) először 1957-ben adta ki a később még egy kiadást megért összefoglalóját,² a romániai magyar történészek közül pedig Demény Lajos (1926–2010) történész és művelődéstörténész kezdett foglalkozni a kérdéssel. Utóbbi több kötetet és tanulmányt is szentelt a témának. Példaértékű kitartással kereste elő a csak rossz közlésekből ismert okleveles források eredetijét: 1960-ban nemcsak a felkelt parasztok küldöttei, illetve nemesek között létrejött két egyezséget rögzítő okleveleket közölte,³ hanem azokat is, amelyek a felkelés egyéb eseményeit említették.⁴ Ugyanebben az évben jelent meg az első összefoglalója,⁵ majd ezt követte egy másik, 1977-ben,⁶ végül pedig 1987-ben egy további, népszerűsítő formában, ezúttal Magyarországon.⁷

A Demény által 1960-ban közölt források mellett később újakat tett közzé Pataki József (1908–1993)⁸ és Dani János (1923–2005)⁹ 1958-ban, illetve 1974-ben. A külföldi olvasóközön-

A tanulmány az NKFI 119430. sz. pályázata támogatásával készült.

ség számára Székely György (1924–2016) írt egy összefoglalót 1980-ban.¹⁰ Mályusz Elemér (1898–1989) 1947-ben írt, de csak 1988-ban megjelent társadalomtörténeti munkájában viszonylag tág teret szentelt a felkelés történetének, bemutatásakor néhány új szempontot vetve fel.¹¹ Maga Demény az események 550. évfordulójára¹² állította össze a teljesség igényével a parasztfelkelés okmánytárát, de az végül csak 1991-ben jelenhetett meg; a forrásokat Bodor András, Köllő Károly és Szabó György fordították magyarra. A kötet teljes szövegükben, latinul közölte a főként okleveles forrásokat, és melléjük ugyancsak teljes szövegű magyar fordításokat csatolt. Tette ezt nem azért, mert a kétnyelvű szövegkiadás volt a román forráskiadás gyakorlata, hanem azért, mert ez látszott a legcélravezetőbbnek a múlt század nyolcvanas éveiben a román történetírásban egyre inkább teret nyerő, leegyszerűsítő és hamis beállítással szemben, amely a felkelést a román jobbagságnak a magyar nemesség elleni küzdelmeként értelmezte. A kötet jóformán ismeretlen maradt a magyar történetkutatás előtt, annak ellenére is, hogy két recenzió jelent meg a munkáról (egy magyarországi és egy romániai), de csak évekkel később, 1994-ben.¹³ A román kutatás – tudomásunk szerint – nem reflektált erre. A forráskiadványba Demény nem vette be Kolozs megye 1435. május 4-i oklevelét, mely egy Almáson lakó bizonyos Nagy Antalt említ (ezt közölte Dani 1974-ben),¹⁴ valószínűleg nemcsak a felkelés legfontosabb vezetőjével való bizonytalan azonosítás miatt, hanem azért sem, mert tartalma egyébként sem vonatkozott a mozgalom történetére.

Emlékeztetőül röviden az eseménytörténet: az erdélyi püspök által új pénzben követelt tized és az ezt követő kiközösítés miatt 1437 júniusában a Budai Nagy Antal kisbirtokos nemes vezette parasztsereg a belsőszolnoki Alparét mellett, a Bábolna nevű hegyen szekértábort állított fel, majd július elején Dés közelében a parasztsereg legyőzte a Csáki László vajda által vezetett nemesi hadakat. A nemesség és a felkelők képviselői július 6-án kötöttek egyezséget a kolozsmonostori konvent előtt (eszerint a nemesek enyhítik a jobbágyterheket, biztosítják a jobbágyok szabad költözését; a feltételek megtartását a Bábolna hegyen évente megtartott gyűlés kell hogy ellenőrizze, amelyen a jobbagság képviselőinek is jelen kell lenniük). Szeptember 16-án az erdélyi nemesség, valamint a székelyek és a szászok küldöttei Kápolnán uniót (*fraternam unionem*) kötöttek a felkelt parasztok ellen, majd szeptember végén a nemesség Apátinál (Doboka vármegye) ismét vereséget szenvedett. Október 6-án a parasztok és a nemesség képviselői újabb egyezséget kötnek (erről a kolozsmonostori konvent állít ki oklevelet október 10-én), amely, hasonlóan a korábbihoz, rendelkezik ugyan a jobbágyterhekről, de nem tesz említést az évenkénti gyűlésről, és a végleges rendezést az uralkodóra bízzák. Decemberben az erdélyi nemesi hadak Kolozsvár és Kolozsmonostor között legyőzik a parasztok seregét, Budai Nagy Antal elesik, és az elfogott vezéreket kivégzik. 1438 januárjának végén a nemesek visszafoglalják Kolozsvárt is, majd február 6-án a nemesek és a székely meg szász székek képviselői Tordán megújítják az 1437. szeptember 16-i kápolnai uniót.¹⁵

A rendszerváltozás utáni magyar történetírás – a korábbi, leginkább marxista történetírással ellentétben – nem korszakos jelentőségűként, hanem inkább epizódként értékelte a parasztfelkelést. „A korszak paraszti társadalmára jellemző lassú folyamatok” „drámai felgyorsulásaként” tekintette az erdélyi parasztfelkelést, még egyszer leszögezve, hogy „a magyarországi jobbagság legnagyobb fegyveres megmozdulása volt az 1514. évi parasztháborúig”.¹⁶ Az okok közül fontosabbakként a jobbágyköltözés korlátozását és az egyházi tizedekkel kapcso-

latos visszaéléseket jelölte meg, majd röviden ismertette a felkelés lefolyását és következményeit. A felkelés történetéről írt fejezet ezzel a rövid mondattal zárult: „a nemesség uralma helyreállt.”¹⁷

Időrendben haladva Demény Lajos munkái azok, amelyek legutoljára önálló kötetként tárgyalták a kérdést. A kutatás új tényanyagot azóta sem tárt fel, és kétséges, hogy ez jelentősen változna a továbbiakban. Demény legutolsó, 1987-ben megjelent monográfiájához és 1991-ben kinyomtatott oklevéltárához egyelőre csak néhány megjegyzés fűzendő.

1. A szerző joggal hangsúlyozta, hogy 1437-ben nem egy, hanem két, területileg is elkülönülő parasztmozgalom bontakozott ki: egyik – az ismertebb – Erdélyben, másik viszont mintegy 150 kilométerrel északnyugatra, a Nyírségben (Szabolcs, Szatmár és Ugocsa megye területén). Közvetlen kapcsolat nem mutatható ki közöttük.¹⁸ Nem látjuk igazoltnak viszont azt a határozott kijelentést, miszerint az erdélyi felkelés gócpontja Kalotaszeg Nádas-menti részén keresendő.¹⁹ Ennek megfogalmazásában főként az az oklevél befolyásolta, mely arról tudósít, hogy 1437 áprilisában Bogártelke határjárása közben Mákó, Daróc, Türe, Gorbó és Gorbófő lakói bántalmazták Antal kolozsmonostori apátot.²⁰ Az incidensben Demény a tizedfizetés körüli visszaélések miatt felhorgadó egyházellenes indulatok kirobbanását látta.²¹ Ez azonban aligha állja meg a helyét, mivel az apát, bár valóban rendelkezett tizedjoggal, ezt csak saját birtokain gyakorolhatta,²² így a dézsma ügyében legfeljebb a bogártelkiekkel lehetett volna konfliktusa, míg az öt renitens falu lakói az erdélyi püspököknek fizették a tizedet (pontosabban annak nagyobb részét), aki ráadásul földesuruk is volt.²³ Sokkal hihetőbb, hogy az eset valójában az, aminek látszik: a gyalui uradalmat birtokló erdélyi püspök és a szomszédos kolozsmonostori apátság évszázadokra visszanyúló torzszalkodásának²⁴ a részét képező határvita, amelyben a soktucatnyi jobbágy nem önszántából, hanem – mint az a latin szövegből kiderül – a püspök helybeli tisztartóinak (*officiales*) vezényletére vonult fel az általuk jogosnak vélt határ megvédésére. A név szerint ismert felkelők sorában nem is találunk Kapus- és Nádas-menti lakosokat (vagyis apátsági és püspöki jobbágyokat); ha részvételük nem is zárható ki (hiszen a minta rendkívül kisszámú, így nem is tekinthető reprezentatívnak), a fő korifeusok aligha közöttük keresendők.

Az erdélyi felkelés térbeli kiterjedésének alakulását elsősorban a résztvevők lakóhelye alapján követhetjük nyomon. Közülük csak 20 személyt ismerünk név szerint, szinte kizárólag a két kolozsmonostori szerződésnek köszönhetően, mely felsorolja a parasztok követeit és előljáróit.²⁵ Bár némelyiküknél nem szerepel a származási hely megnevezése, helyhez kötésüket megkönnyíti, hogy öt kapitány, a zászlótartó és egy követ – némileg eltérő névalakban – mindkét oklevélben előfordul. 1437 júliusában a felkelés súlypontja még egyértelműen a Szamos menti dombság északi és középső részére esett, vagyis a kalotaszegi uradalmak helyett a Doboka és Belsőszolnok megyei kis- és középbirtokosok falvaira. Ide köthető a hat kapitány közül négy (Diós, Buda [ma: Bodonkút], Kend [ma: Magyarzarvaskend²⁶], Antos), a zászlótartó (Vajdaháza), mind a négy követ (hárman Alparétról, egy Magyarbogátról [ma: Felsőbogáta]), valamint a bábolnai erődített tábor is. Csupán Nagy Tamás kapitány jött az északnyugat-mezőszéki Székről, míg Jakab fia János mester lakhelye, Kolozsvár határesetnek számít. Úgy véljük, a hat kapitány származásának megoszlása (4:1:1) híuen tükrözi azt, hogy az egyes kistérségek milyen arányban képviseltették magukat eredetileg a parasztseregen belül.

Az októberi névsorban a fent már említett nevek mellett további személyek jelennek meg a törzsterületről (Diós, Csehiből [ma: Páncélcseh], Újfalu [a mai Borsaujfalu?]²⁷). Mások távolabbról érkeztek: a kalotaszeg-alszegi Almásról (ma: Nagymás), a felszegi Hunyadról (ma: Bánffyhunyard), az északkelet-mezőségi Búzáról és Zsomborról (ma: Szászzsombor²⁸), a Nagy-Szamos völgyében fekvő Virágosberekéről és a Sajó menti Cegőrről (ma: Cegőtelve). A felsorolt helynevek azt sugallják, hogy a kezdeti sikerek nyomán a felkelés által érintett terület dél-nyugat és kelet irányában terjeszkedett.

Nincs tudomásunk ellenben Torda vármegyei résztvevőkről: e vidék érintettségére egyedül csak ercsei Alárdfi Jakab ügye utalhat, aki 1439-ben a Szokolra (ma: Mezőszokol) vonatkozó birtokjoga újbóli írásba foglalását kérte a királytól, mivel úgymond régi birtoklevele elveszett a parasztok lázadása idején.²⁹ Ennek kapcsán azonban óvatosságra int az, hogy a Dózsa György-féle felkelés után felmerült hasonló panaszok történeti értékét az újabb kutatás meglehetősen nagy szkepszissel kezeli.³⁰ Fehér megyében csak az északi határhoz közel fekvő Enyedről tudjuk, hogy a parasztháború végén a nemesek feldúlták – alighanem azért, mert a helyi közösség a lázadókhoz csatlakozott.³¹ Ettől délebbre és keletebbre semmiféle nyom nem utal a lázadás szellemének megjelenésére. Mindezek fényében Torda és Fehér megye esetében csak feltételelesen és korlátozott mértékben, Kükküllő kapcsán viszont egyáltalán nem bizonyítható az a megállapítás, hogy idővel a felkelés rájuk is kiterjedt.³²

2. Demény figyelmét elkerülte – a romániai diktatúra utolsó éveiben minden bizonnyal nem jutott el hozzá – Mályusz Elemér tanulmánya, mely jó néhány, addig hitelesnek tekintett oklevélről bizonyította be, hogy azok gr. Kemény József (1795–1855) hamisítványai.³³ Ezek között van váraskeszi Lépes Loránd erdélyi alvajda „a Szamos folyó melletti táborban” kelt 1437. szeptember 30-i oklevele is, amely elhalasztja Györgyfalvi Bálintnak Gyerőmonostori Balázs elleni perét. Indokként a parasztok lázadását jelöli meg és Györgyfalvi halálos megsebesülését a harcokban. Az oklevél azonban értéktelen 19. századi hamisítvány, mert eredetije a megjelölt helyen nem található, sőt a szöveget elsőként közlő Kemény kéziratok oklevélgyűjteményétől eltekintve újkori másolata sem ismeretes.³⁴ Emellett Gyerőmonostori-rokonságnak a korban élt (és ismert) tagjai között nem találunk egyetlen Balázst sem, ahogy a györgyfalvi nemesek 1430-as évekig rekonstruált családfáján sem szerepel Bálint nevezetű.³⁵

E hamis forrás kiküszöbölésével immár semmiféle érv nem támogatja azt az álláspontot, miszerint a parasztok és a vajda serege közti második összecsapásra a Kis-Szamos völgyében került volna sor.³⁶ Véleményünk szerint ennek színhelye keletebbre, a csatát követő tárgyalásoknak otthont adó Dellőapáti közelében keresendő, annál is inkább, mert – mint azt fentebb láthattuk – éppen a Mellyes, a Sajó és a Nagy-Szamos völgye lehetett az egyik térség, amelyre 1437 júliusa és októbere között a felkelés tüze áterjedt.

3. Máig tartja magát az a vélekedés, miszerint az a Kápolna mezőváros, ahol 1437. szeptember 16-án a nemesek, szászok és székelyek egyezségeket kötöttek, a Belsőszolnok vármegyei, Déstől északra található Csicsókápolnával azonos.³⁷ Kézenfekvő volt ezt gondolni, hiszen ez a helység esik legközelebb az Alparét-falu melletti Bábolna-hegyhez, ahol a parasztság elsáncolta magát. A fenti azonosítás azonban aligha állja meg a helyét, mert a települést először 1467-ben említik: ekkor Kápolnamező néven a csicsói várhoz tartozó román falvak egyike.³⁸ Kései felbukkanása nem írható a források pusztulásának a számlájára, mivel

a csicsói váruradalom 1405. évi tartozékai sorában még nem szerepel,³⁹ így bizonyos, hogy a 15. század első felében telepítették. Könnyen előfordulhat tehát, hogy 1437-ben még nem is létezett, de ha mégis fennállott, az újdonsült helységet akkor sem nevezhették *oppidumnak* (ilyen címére a későbbiekben sincs adat⁴⁰). Sokkal valószínűbb, hogy az egyezségkötés helyszínénél a Küküllő megyei Felsőkápolna szolgált, mely már a 14. század elején egyházas hely volt.⁴¹ 1407 és 1439 itt ülésezett Küküllő vármegye kéthetente tartott ítélőszéke (*sedria*),⁴² később pedig többször is helyet adott az „erdélyrészi országalakók” tartománygyűlésének (pl. 1438, 1449, 1454, 1459, 1467).⁴³ Elsősorban földrajzi helyzete predesztinálta arra, hogy itt találkozzanak egymással a három „natio” képviselői, hiszen lényegében a vármegyei területek, a székely székek és a Szászföld összeszögellésénél feküdt.

A modern történetírás által „kápolnai unió” néven emlegetett egyezséget az erdélyi rendiség csírájának tekinti a kutatás egyik vonulata.⁴⁴ Megjegyzendő azonban, hogy ez nem egy alulról jövő kezdeményezés lehetett: az erdélyi rendek 1437-ben valószínűleg az alvajda kezdeményezésére gyűltek össze, mint ahogyan a későbbiekben is felsőbb parancsra tették ezt meg (a Kápolnán tartottak közül 1449-ben például bizonyosan a kormányzó parancsára).⁴⁵

Újabb, meghatározó jelentőségű adatok híján a felkelés történetének ismételt összefoglalása nem indokolt. Történeti ismereteink nem gyarapodtak, és a korszak megítélése sem változott: a marxista történetírás osztályharcos szemléletét e felkelésre vonatkozóan is felülírta az újabb kutatás. Fenti megjegyzéseink célja mindössze az, hogy a figyelmet újra Erdély történetének legjobban ismert epizódjára irányítsa.

■ JEGYZETEK

1. Gombos Ferenc Albin: *Az 1437-ik évi parasztlázadás története, különös tekintettel a jobbággyi viszonyokra s a huszitizmusnak hazánkban való elterjedésére*. Kolozsvárt 1898.
2. Ștefan Pascu: *Bobâlna*. [Buc.] 1957. (Pagini din istoria patriei).; Uő: *Bobâlna*. Ediția a II-a revăzută și completată. Buc., 1963.
3. Ludovic Demény: *Textele celor două înțelegeri, încheiate în 1437 între răsculați și nobili, după documentele originale*. Studii. Revistă de istorie 13(1960). 1. sz. 91–111.
4. Ludovic Demény: *Documente noi referitoare la răscoala de la Bobâlna*. Studii și Materiale de Istorie Medie 4 (1960). 395–421.
5. Demény Lajos: *Az 1437–1438-as bábolnai népi felkelés*. Buk., 1960.
6. Demény Lajos: *Paraszttábor Bábolnán*. Buk., 1977. (Testamentum.)
7. Demény Lajos: *Parasztfelkelés Erdélyben 1437–1438*. Bp., 1987. (Közös dolgaink. – A továbbiakban Demény: *Parasztfelkelés Erdélyben*)
8. Pataki József: *Az 1437-es felkelés kirobbanásának történetéhez*. Studia Universitatum Babeș et Bolyai. 3(1958). Fasc. II. Historia (Tomus III. Nr. 8). 55–65. Vö. Demény Lajos – Pataki József: *A huszita forradalmi mozgalom elterjedése hazánkban és hatása a paraszttok 1437–38. évi felkelésére*. In: *A Kolozsvári Bolyai Tudományegyetem 1945–1955*. Cluj–Kvár, 1956. 223–234.
9. Ioan Dani: *Anton cel Mare de la Buda în lumina unui document inedit din 1435*. In: *Sub semnul lui Clío*. O. magiu acad. prof. Ștefan Pascu. Cluj, 1974. 317–325.
10. György Székely: *Antal Budai Nagy et la guerre paysanne de Transylvanie*. Études historiques hongroises 1980 publiées à l’occasion du XVe Congrès International des Sciences Historiques par la Commission Nationale des Historiens Hongrois. I. Bp., 1980. 85–100. Jegyzeteitlen változata: Uő: *Budai Nagy Antal*. In: *Ezer év. Arcképek a magyar történelemből*. Főszerk. Pozsgay Imre. Bp., 1985. 43–46.
11. Mályusz Elemér: *Az erdélyi magyar társadalom a középkorban*. Bp., 1988. (Társadalom- és Művelődéstörténeti Tanulmányok 2. – A továbbiakban Mályusz: *Erdélyi magyar társadalom*) 72–80.
12. *Az 1437–1438. évi erdélyi parasztfelkelés forrásai*. Előszóval és jegyzetekkel közlésezi Demény Lajos. A latin okleveleket fordította Bodor András, Köllő Károly, Szabó György. Buk., 1991. (a továbbiakban: Demény: *Források*) 26, 227.
13. Török János: *Erdélyi parasztfelkelés*. Aetas. Történettudományi folyóirat. A kiadványt szerkesztette Koszta László. 1994. 1. sz. 244–246; Colloquia 1 (1994). 2. sz. 206–208 (Rüsz Fogarasi Enikő). A kötetről hírt adott még a Szabó Anikó: *A magyar levéltári irodalom bibliográfiája*, 1993. Levéltári Közlemények 66(1995). 1–2. sz. 307.
14. Az oklevél eredetijének mai lelőhelye és jelzete: Batthyaneum-könyvtár, Gyulafehérvár, a kolozsmonostori konvent magánlevéltára, LXXVI/92. Fényképmásolata: A Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Bp., Mohács előtti gyűjtemény, Diplomatikai Fényképgyűjtemény (a továbbiakban DF) 275256.

15. A teljes bekezdés forrása (pár korrekcióval): *Magyarország történeti kronológiája*. Főszerkesztő Benda Kálmán. I. A kezdetektől 1526-ig. Szerk. Solymosi László. Bp., 1986. 256–257. A máig használt kézikönyv szerint 1437 márciusában Kardos János vezetésével Szászföldön és Fehér megyében felkelés tört ki (uo. 256). Az ezt említő oklevél azonban 1417-ben kelt, tehát nem kapcsolható az 1437. évi eseményekhez. Lásd minderre Demény: *Források* 182.
16. Engel Pál – Kristó Gyula – Kubinyi András: *Magyarország története 1301–1526*. Bp., 1988. (Osiris tankönyvek). 183–184. (a vonatkozó rész Engel Pál munkája).
17. Uo. 184.
18. Demény: *Parasztfelkelés Erdélyben* 118–119. A két felkelést már a kor krónikairódalma (Thuróczy, Bonfini) is megkülönböztette egymástól (vö. Demény: *Források* 160, 172–173.).
19. Demény: *Parasztfelkelés Erdélyben* 120.
20. DF 275262. Regesztája: Beke Antal: *A kolozsmonostori konvent levéltára*. Bp., 1898 (a továbbiakban: KmLt) 146. sz. Itt az oklevél tévesen 1437. április 3-i dátummal szerepel, jöllehet a helyes keltezés 1439. március 31. (a benne elbeszélte események viszont valóban 1437 tavaszán zajlottak). Mivel Deménynek csak Beke kivonatában volt alkalma megismerni a forrás tartalmát, a hibás keltezését maga is átvette (Demény: *Parasztfelkelés Erdélyben* 117.). Az incidensről már 1437 áprilisában is készült jelentés (DL 28829).
21. Uo. 117.
22. 1377: *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen*. I–VII. Von Franz Zimmermann, Carl Werner, Georg Müller, Michael Auner, Gustav Gündisch, Herta Gündisch, Gernot Nussbächer, Konrad G. Gündisch. I–VII. (1191–1496) Hermannstadt, Buk., 1892–1991. (a továbbiakban Ub) II. 462–463; 1385: DF 275199 = KmLt 61–62. sz.; 1415: Ub III 640–641; 1418: *Zsigmondkori oklevéltár*. Szerk. Mályusz Elemér, Borsa Iván, C. Tóth Norbert, Neumann Tibor, Mikó Gábor, Lakatos Bálint. I–XIII. Bp. 1951–2017. (A Magyar Országos Levéltár Kiadványai. II. Forráskiadványok 1, 3–4, 22, 25, 27, 32, 37, 39, 41, 43, 49, 52, 55.) VI 1679. sz.; 1419: uo. VII 881. sz.; 1429: DF 275249 = KmLt 124. sz.; 1451: *A kolozsmonostori konvent jegyzőkönyvei*. Kivonatokban közléteszi és a bevezető tanulmányt írta Jakó Zsigmond. I–II. (1289–1556). Bp., 1990. (A Magyar Országos Levéltár Kiadványai: II. Forráskiadványok 17. – a továbbiakban: KmJkv) I. 981, 988. sz.; 1460: Ub VI .81–82 = KmJkv I. 1455. sz.
23. 1409: Ub III 477–478; 1470: KmJkv I. 1971. sz.; Jakó Zsigmond: *Adatok a dézsma fejedelemségkori adminisztrációjához*. Kvár, 1945. (Erdélyi Történelmi Adatok V. 2.) 52–53. — A püspök gyalui uradalmára Uő: *Az erdélyi püspökség középkori birtokairól*. In: Uő: *Tanulmányok és források Erdély történelméhez*. Szerk. Dáné Veronka, Fejér Tamás, Jakó Klára. Bp., 2016. (Magyar Történelmi Emlékek. Értekezések.) 587–593.
24. 1342: *Codex diplomaticus Transsylvaniae. Erdélyi okmánytár. Oklevelek, levelek és más írásos emlékek Erdély történetéhez*. Regesztákban, jegyzetekkel közléteszi Jakó Zsigmond (a III. kötetből Hegyi Géza és W. Kovács András közreműködésével). I–IV. Bp., 1997–2014. (A Magyar Országos Levéltár Kiadványai. II. Forráskiadványok 26, 40, 47, 53.) III. 113. sz.; 1347: uo. III. 375. sz.; 1367: uo. IV. 645. sz.; 1373: DF 275192 = KmLt 53. sz.; 1408: DF 275211 = KmLt 78. sz.; 1426/1427: DF 275243–275244 = KmLt 116, 120–121. sz.; 1447: DF 275165 = KmLt 169. sz.
25. Demény: *Források* 76, 95–96.
26. A biztosan azonosítható lakóhelyek Szamos menti tömörlése kizárja azt a lehetőséget, hogy Kendet a Küküllő megyei Kiskenddel (Kendhidával) vagy Nagykenddel azonosítsuk (mint tette Mályusz: *Erdélyi magyar társadalom* 77 – vö. ellenben Demény: *Források* 220.). A középkorban Szarvaskend neve is kizárólag Kend formában jelentkezik, melléknéves alakja csak az újkortól adatolható (vö. *Szolnok-Doboka vármegye monographiája*. Írták Tagányi Károly, Kádár József, Réthy László, Pokoly József. I–VII. Deés, 1901–1905. IV. 278).
27. Az alább ismertetendő tények fényében a jóval keletebbre fekvő Kékesújfalut sem zárhatjuk ki a jelöltek sorából. Ellenben a szakirodalomban e vonatkozásban felmerült Kalotaújfalú és Tekeújfalú (vö. Demény: *Források* 225.) – távoli fekvésük okán – nagy valószínűséggel nem jöhetnek szóba.
28. A Doboka megye másik végében, Almás mellett fekvő Magyarzsombor a szászos Henz családnév miatt zárható ki.
29. Demény: *Források* 124–126.
30. Neumann Tibor: *Bulgária – Erdély – Temesvár. Szapolyai János és a parasztháború*. In: *Keresztésekből lázadók*. Tanulmányok 1514 Magyarországról. Szerk. C. Tóth Norbert, Neumann Tibor. Bp., 2015. (Magyar Történelmi Emlékek. Értekezések.) 123–125.
31. Demény: *Források* 156. Vö. Uő: *Parasztfelkelés Erdélyben* 179.
32. Uo. 118, 119.
33. Mályusz Elemér: *Gróf Kemény József oklevélhamisítványai*. Levéltári Közlemények 59(1988). 197–216.
34. Uo. 208. – Demény: *Források* 94–95. A kritikai apparátus megjegyzése, miszerint az oklevél eredetiben maradt volna fenn az Állami Levéltár Kolozsvári Fiókjában őrzött Gyerőmonostori Kemény család levéltárában (uo. 193.) a szöveget elsőként közlő Kemény állítására vezethető vissza: a szóban forgó dokumentum valójában nem található meg a Kemény családnak sem a malomfalvi, sem a csombordi levéltárában (mindkettőt ma Kolozsváron őrzik).
35. Engel Pál: *Középkori magyar genealógia*. In: Uő: *Magyar középkori adattár*. CD-ROM, [Bp.] 2001. Mikola rokonsága 5–6. tábla: Radó és Kabos (gyerőmonostori), ill. Kemény (gyerőmonostori); Marius Diaconescu: *Structura nobilium din Transilvania in epoca angevină*. Cluj-Napoca, 2013. 442.
36. Vö. Demény: *Parasztfelkelés Erdélyben* 161–162.
37. Ub IV. 661; Demény: *Parasztfelkelés Erdélyben* 156; Demény: *Források* 220.
38. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (Bp.), Mohács előtti gyűjtemény, Diplomatikai Levéltár (a továbbiakban: DL) 27916.
39. *Oklevéltár a Tomaj nemzetségbeli losonczy Bánffy család történetéhez*. Szerk. Varjú Elemér, Iványi Béla. I–II. (A Tomaj nemzetségbeli losonczy Bánffy család története.) Bp., 1908–1928. (a továbbiakban: BánfOkI) I. 483.

40. Vö. *Szolnok-Doboka monographiája*. IV. 212–220. (Az 1437. évi említés [uo. IV. 212] itt nyilván figyelmen kívül hagyandó, mivel a tévesen ide vonatkoztatott egyezséglevélből származik [vö. uo. 215–217]. Ugyanez a megszorítás érvényes Aurel Suciu és Szabó M. Attila történeti helységnévtárainak vonatkozó szócikkeire is!) – Csicsókápolnán még 1553-ban is csak hat háztartás (két jobbággy, négy szegény) élt (Makkai László: *Szolnok-Doboka megye magyarságának pusztulása a XVII. század elején*. In: *Az Erdélyi Tudományos Intézet Évkönyve – 1942*. Kvár, 1943. 242).
41. Csánki Dezső: *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában*. I–V. Bp., 1890–1913. (Hunyadiak kora Magyarországon VI–VIII, IXc.) V. 882.
42. W. Kovács András: *Megveszékhelyek a középkori Erdélyben*. In: *Emlékkönyv Egyed Ákos születésének 80. évfordulójára*. Szerk. Pál Judit, Sipos Gábor. Kvár, 2010. 185.
43. 1438: Ub V. 3; 1449: KmJkv I. 671. sz.; 1454: Ub V. 448–449; 1459: Ub VI. 56. = DF 275291.; 1467: KmJkv I. 1748. sz.; Bánfökl II. 87; C. Tóth Norbert – Horváth Richárd – Neumann Tibor – Pálosfalvi Tamás – W. Kovács András: *Magyarország világi archontológiája 1458–1526*. II. *Megyéek*. Bp., 2017. (Monumenta Hungariae Historica. Elenchi. Magyar Történelmi Emlékek. Adattárak). 469.– Kápolna alvajdai oklevél keletkezése 1440-ben: Ub V. 63–64.
44. Kordé Zoltán: *Hatalmi-politikai viszonyok Erdélyben a konstanzi zsinat korában*. In: „*Causa unionis, causa fidei, causa reformationis in capite et membris*”. Tanulmányok a konstanzi zsinat 600. évfordulója alkalmából. Szerk. Bárány Attila, Pósán László. Debrecen, 2014. 276–277.
45. KmJkv I. 361. sz.

ABSTRACTS

Gergely Bődök

■ ***A Comparison of Béla Kun's and Miklós Horthy's Career; Personal and Political profile***

Keywords: *Béla Kun, Miklós Horthy, 20th century Hungarian history*

Kun, the Foreign Affairs Commissioner of the Revolutionary Governing Council, and Miklós Horthy, the Minister of Defense of the Counter-Revolutionary Government in Szeged, the Commander of the National Army, and later the Governor of the country for a quarter of a century, are controversial and divisive figures of the 20th century Hungarian history. This study compares the personal and political profile of these two leaders on the basis of the historical achievements of the past hundred years. Beyond their starting position and their origins, there are far more important differences in their ideological positions and identity. Their careers, however, also present some similarities (e.g. the circumstances of their accession to power and the international aspects of their failure).

Gábor Hausner

■ ***Was Miklós Zrínyi, the Poet, a Rebel?***

Keywords: *Miklós Zrínyi, 17th century, rebellio versus reformatio, peace versus war*

In the documents we have access to today – i.e. Zrínyi's own works, his letters, and the contemporary documents – do not present any traces of rebellious political attitudes or Zrínyi's support for any rebellious political movement. Instead of 'rebellio', he always uses the word 'reformatio': the renewal of the military and society, unity instead of dissension, serving the interests of the bonum publicum instead of the privatum, and heroic virtue and self-sacrifice instead of otium. His wide interests in the domain of political theory have crystallized around ideologies such as Machiavellianism and French abso-

lutism. Military reasons have also made him a devotee of order, discipline, social stability, and legality. Nevertheless, an interesting characteristic of his devotion for order is that its goal is not peace, but war.

Géza Hegyi – András W. Kovács

■ ***On the History of the Peasant Revolt of Bobâlna***

Keywords: *peasant revolt, 1437-1438, Transylvania*

The peasant revolt of 1437-1438 is one of the most researched moments of medieval Transylvania. The present study modifies the current literature on the topic on three accounts. 1) The Nădaș parts, the segment of the Land of Călata which stretches along the river Nădaș, cannot be regarded as one of the centres of the revolt. The uprising barely extended to Alba and Turda counties and did not reach Târnava county at all. 2) The second battle between the peasants' troops and the voivode's army took place probably near Apatiu but surely not in the valley of the Someșul Mic river as stated by earlier literature. The mistaken data was based on a diploma assumed to have been issued by Transylvanian vice-voivode Lóránd Lépes Váraskeszi on September 30, 1437, which however has turned out to be one of the forgeries of count József Kemény (1795-1855). 3) The scene of the fraternus unio established on September 16, 1437, the market-town Căpâlna, has been mistakenly identified as the settlement Căpâlna, nearby Dej, in Solnocul interior county. Based on further research into the settlement history of Transylvania, it can be stated that the Union was formed in what is today known as Căpâlna de Sus, in Târnava county.

Róbert Hermann

■ ***Lajos Kossuth, the Eternal Rebel?***

Keywords: *Lajos Kossuth, bourgeois transformation, national autonomy*

Among the historical figures of 19th Hungarian history, Kossuth is counted

among the persons prepared to fight for the cause of the bourgeois transformation and national autonomy even with illegal means. This study seeks an answer to the question whether he was really a rebel. According to its arguments, this categorisation can only be applied to some of the stages of his political career and with important stipulations. In the Hungarian Reform Era, Kossuth took not of the existing political framework and has fought for their change with legal means. The spring of 1848, however, created a completely new situation for him, but he nevertheless insisted on the observance of legality. After April 1849, he considered that Hungary has no future within the Habsburg empire, and his struggle was directed at escaping its confines.

Melinda Kalmár

■ ***Paradoxes of Political Resistance and Cooperation***

Keywords: *Imre Nagy, János Kádár, Hungarian history after 1945, “unwillingly rebellious”, “retaliatory-pacifier”*

Historical consciousness leaning towards symbolic thinking attaches just as great importance to epoch-representing personalities as to culturally established caesuras or spectacular political gestures. Very often these serve as orientation points to measure actors, events and also origins and consequences of the processes. The political personae of Imre Nagy and János Kádár with their complex and enigmatic attitudes stand out from the cultic, symbolic political figures of Hungarian history after 1945. The simplest, quasi-complementary topoi associated with them are the image of the “unwillingly rebellious” and the “retaliatory-pacifier”. The continual rethinking of these highly compressed notions can help us get closer to understanding the dynamics of historical rebellion and the need for political status quo. When comparing the activities of the two politicians,

one must not ignore the fact that these crossed each other in the interplay of mutually diverging Soviet strategies. Therefore, the question is not only what their inherent political origins were, but also what directions they were forced to take by the circumstances.

Ágnes Kovács

■ ***Two Rebels of the Early 18th Century: Rákóczi and Károlyi***

Keywords: *Ferenc Rákóczi, Sándor Károlyi, war of independence, Habsburg absolutism*

After the 1687/88 Diet, an ample resistance against Habsburg absolutism has built up in Hungary. However, the opinions about the solutions were divided. Some hoped for a political solution of the conflict, while others have put their trust into an armed uprising and fought for eight years against the Habsburgs. This study calls attention to the fact that the rebels themselves have not always been united in all respects. At the same time, the decisions of the prince cannot be adequately interpreted without taking into account his special social and family situation.

Ignác Romsics

■ ***The Wesselényi-Conspiracy***

Keywords: *Ferenc Wesselényi (Palatine), György Lippay (Archbishop of Esztergom), Ferenc Nádasdy (Lord Chief Justice), Péter Zrínyi (Ban of Croatia), emperor Leopold I of Habsburg*

Although the Ottoman forces heading towards Vienna suffered a crushing defeat from the Christian troops on 1 August 1664 near Szentgotthárd, the imperial War Council decided to sign a peace that recognized all of the previous Turkish conquests and forbade the pursuit of the fleeing enemy. From the Viennese court's standpoint, this was a logical decision, because the ruler, Leopold I was preoccupied with the impending extinction of the Spanish Habsburg dynasty and the inevitable war of succession that would break out. The troops were

being kept in reserve for this. The Hungarian nobles, however, who hoped that the victory would signal the start of an anti-Turkish campaign, which would result in the whole of Hungary being liberated, became deeply dismayed. The most illustrious dignitaries of the country – Ferenc Wesselényi (Palatine), György Lippay (Archbishop of Esztergom), Ferenc Nádasdy (Lord Chief Justice) and Péter Zrínyi (Ban of Croatia) – all swore to oppose the emperor in order to create a Hungary independent from the Habsburgs with foreign help. After long preparations this conspiracy led to the armed uprising in 1670, that came, however, to naught and the Viennese court made an example of the plotters to serve as warning. It sentenced the chief conspirators to death by beheading and to loss of lands; the rest saw part or all of their property confiscated. It was following this that Leopold proclaimed the so-called legal forfeiture doctrine as the pretext for introducing open monarchical absolutism. Due to the resistance of the Hungarian nobility, however, his attempt failed.

György Szabados

■ ***The Rivalry of Two Kinsmen – on the Conflict of two Árpáds, Koppány and Stephen***

Keywords: *King Stephen I the Saint, Koppány, warlord of Somogy, Árpád-dynasty, conflict*

In 997, a fateful battle came to pass between two kinsmen of the Hungarian ruling dynasty. The later King Stephen I the Saint defeated the powerful warlord of Somogy, called Koppány, who was the son of Szerind the Bald. According to the chronicle, Koppány wanted to marry Stephen's mother, to kill Stephen himself and to

get the supreme power over the Hungarians. In this battle Koppány, was killed, his dead body was quartered and was sent to Esztergom, Veszprém, Győr and Erdély. Only few solid aspects can help us to reconstruct their conflict. Koppány was surely the member of the Árpád-dynasty (he was originated from an elder line), otherwise he would have had no right to claim the throne and the marriage with Sarolt, widow of Great Prince Géza (the ancient custom of the levirate came from the steppe). As Géza and his son Stephen descended from the youngest son of Árpád, the battle with Koppány brought the clash of the old and the new order represented by the heathen and the Christian lines of the same ruling house of Hungary.

Attila Zsoldos

■ ***The Rebellious King and the Traditionalist Prince***

Keywords: *Andrew II of Hungary, Béla IV of Hungary, reforms versus absolute power, conflict*

This study reviews the history and the nature of the conflict between Andrew II of Hungary (1205-1235) and his oldest son, prince Béla, the later king Béla IV of Hungary (1235-1270). This conflict was not centred upon the throne, but on the reforms of Andrew, radically altering the way in which power was exercised. Béla was firmly confident that the restoration of the absolute power of the 11th and 12th century is only a matter of will and determination. Although their views were radically opposed, they did not lead to any bloody confrontation. Andrew did not have to fear his son's claims to the throne, and Béla could be certain that he will eventually come to exercise his power according to his preferences.

A lapszámot szerkesztette:
Kovács Kiss Gyöngy

Beretrás Gábor (1978) – filmesztéta, filmtörténész, Kolozsvár

Bódók Gergely (1983) – történész-doktorandusz, Eszterházy Károly Egyetem, Eger, Clio Intézet, ügyvezető
Csorba László (1952) – történész, az MTA doktora, egyetemi tanár, ELTE, Budapest

Erdei Virág (1998) – egyetemi hallgató, BBTE, Kolozsvár

Estók János (1958) – történész, CSC, főigazgató, Magyar Mezőgazdasági Múzeum és Könyvtár, Budapest

Hausner Gábor (1960) – alezredes, PhD, Nemzeti Közszolgálati Egyetem – Hadtudományi és Honvédtisztképző Kar, Budapest

Hegyi Géza (1981) – tudományos munkatárs, PhD, Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár

Hermann Róbert (1963) – történész, az MTA doktora, tudományos tanácsadó, HM Hadtörténelmi Intézet és Múzeum, egyetemi tanár, Károli Gáspár Református Egyetem, Budapest

Kalmár Melinda (1959) – történész, PhD, tudományos főmunkatárs, Szegedi Tudományegyetem

Kerekes Pál (1951) – címzetes egyetemi docens, ELTE BTK Könyvtár- és Információtudományi Intézet, Budapest

Kész Orsolya (1994) – mesterképzős hallgató, BBTE, Kolozsvár

Kovács Ágnes (1946) – történész, ny. egyetemi docens, Debreceni Egyetem

W. Kovács András (1975) – tudományos munkatárs, PhD, Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár

Kőházy János (1951) – író, szociográfus, főszerkesztő, Múlt és Jövő, Budapest

Kürti Andrea (1987) – illusztrátor, Kolozsvár

Romsics Ignác (1951) – történész, az MTA rendes tagja, egyetemi tanár, Eszterházy Károly Egyetem, Eger
Szabados György (1971) – történész, PhD, Szent István Király Múzeum, Székesfehérvár

Zsoldos Attila (1962) – történész, az MTA rendes tagja, tudományos tanácsadó, témacsoport-vezető, MTA BTK TTI, Budapest

TÁMOGATÓK

nka
Nemzeti Kulturális Alap

„Zrínyi Pétertől eltérően Wesselényi nem sokat várt a francia udvartól, attól pedig, hogy a magyar trónra egy francia herceg üljön, kifejezetten idegenkedett. A felső-magyarországi protestáns nemesek többségével együtt ebelyett inkább a Porta felé tekintett. Az a korábban általa is vallott koncepció, hogy a török kiűzése Habsburg segítséggel elképzelhető, sőt csak úgy képzelhető el, idejét múlt – vélte. A történelem miatt nincs más alternatíva, mint amit János király egy évszázaddal korábban, Bethlen Gábor pedig a 17. század első felében képviselt: a török-magyar szövetség. A nádor úgy képzelte, hogy a magyar nemzet a szultán védnöksége alá helyezi magát, s belső ügyeinek szabad intézése, továbbá a szabad királyválasztás fejében évi 50–100 ezer talléros »tiszteletdíjat« fizet a Portának. Vagyis az egész országnak az erdélyi fejedelemségéhez hasonló státust képzelt el. »Wesselényi e lépése – állapította meg a katolikus és Habsburg-barát szemléletű Szekefi Gyula is – a sok fantasztikus és felelőtlen terv közt – egyetlen logikus következménye volt Montecuccoli és az udvar vétkes török politikájának.«”

(Romsics Ignác)

ISSN 1222 8338

ADEPTII AI ORDINII SI REBELI IN ISTORIA MAGHIARĂ
COMPROMISERS AND REBELS IN HUNGARIAN
HISTORY